

АЛЕКСАНДАР КАДИЈЕВИЋ

УЛОГА ИДЕОЛОГИЈЕ У НОВИЈОЈ
АРХИТЕКТУРИ И ЊЕНА СХВАТАЊА
У ИСТОРИОГРАФИЈИ

УВОД

Упркос упадљивој масовности и растућем утицају историографских тумачења на домен заштите културних споменика, у досадашњим радовима није посвећивана једнака пажња свим фундаменталним компонентама истраженог градитељског фонда. То се нарочито односи на мање видљиве, егзактно теже проверљиве, идеолошке премисе новијег архитектонског стваралаштва, о чијој улози, због штурости или потпуног одсуства изворних података, није лако изнети утемељен суд. Отуд су и тумачења која се у историографији о њима износе најчешће непотпуна и контроверзна. Овим прилогом желимо да подстакнемо расправу о улози идеологије у новијем градитељству и укажемо на тешкоће с којима се у њеном разматрању суочавају тумачи.

Идеолошко у архитектури – актуелна тема историографских тумачења

Историчари архитектуре, првенствено заинтересовани за морфологију и структуралност градитељских дела, које су проистекле из емпиријски проверљивих процеса пројектовања, донедавно су мање пажње поклањали идејним, етичким и психолошким основама колективних смерова и индивидуалних тежњи у историји неимарства. Уопштене оцене о социјалној каузалности истражених композиција ретко су поткрепљивали подробним анализама њихових приказивачко-језичких својстава. Повремена тумачења идеолошких и политичких значења оствареног градитељског фонда предузимали су невољно, зазирући од произвољних екскурса изван матичног поља у област друштвене историографије и социологије. Међутим, у последњој деценији двадесетог века, под утицајем постмодернистичких теорија у култури, тај став је

донекле ревидиран, због чега је у раду историографа дошло до методолошког заокрета. У почетку оспораван,¹ семиолошки приступ у тумачењу историје градитељства с временом је постао пожељан. Иницирана у структурализму, разматрања архитектуре као текста културе нарочито су се разгранала у постструктуралистичким иконографским, херменеутичким, дискурзивним и деконструктивистичким анализама.² Иако још увек није егзактно доказано да архитектура у свом приказивачком сегменту недвосмислено представља поредак конвенционално препознатљивих знакова и симбола, нити да попут својеврсног текста (или говора) публици саопштава најразличитије поруке, њеним априористичким проглашењем за дискурс са различитим конотацијама подстакнута су масовна „препознавања“ и „мерења“ вануметничких идеолошких садржаја на објектима и пројектима.

У контексту измењених мерила, раније непопуларна захватања у сродне културноисторијске и друштвене науке (сматрана непримереним и површним), сада су постала уобичајена. Ни чињеница да за такве подухвате недостаје компетентност, верификована додатним стручним и научним звањима, није зауставила а ни поколебала заступнике инстантне мултидисциплинарности. Због све израженијег релативизма и субјективизма, у постисторијском добу празнине, историографија губи колективни идентитет и постаје скуп издвојених, удаљених методолошких система. Уместо да међусобним допуњавањем и кориговањем ефикасно обогаћују корпус научних сазнања, историографи све ређе сарађују и пренебрегавају плодове континуиране стручне комуникације. На научним скуповима, отуд, све чешће долази до оштрих неслагања поводом најситнијих разлика, проистеклих из неинформисаности или предрасуда о раду „других“, а понекад и из догматских тежњи за доминацијом уско властитог мишљења. Штетни нарцизам постмодерне провенијенције поспешао је инфлацију затворених, крхко утемељених и неплодних историографских платформи, лишених дубље везе с претходним и актуелним приступима, као и могућности за будућу надградњу. Све израженије инсистирање на субјективном виђењу историјске проблематике, подстакнуто је и упадљивом кризом критеријума услед изгубљеног духовно-критичког центра савремене цивилизације, агресивне медијске манипулације и таблоидизације стварности, ерозије морала у политици, економији, школству и култури. Негативни ефекти прелазног раздобља постисторијске празнине, лишеног чврстих полазишта и јасне перспективе, до појаве неке нове филозофско-културне макропарадигме дуго ће оптерећивати уметнички и научни рад.

Сл. 1. Светозар Ивачковић

Устаљеној методологији историографског идентификовања, класификовања, описивања и вредновања архитектонских дела на основу њиховог стилског карактера (неправедно дисквалификованој као формалистичко-позитивистичкој), придодати су постисторијски, у већини метатеоријски приступи, према којима се грађа селективно осветљава сходно њеној погодности за доказивање најразличитијих априористичких теза унутар „отвореног“ интерпретативног дискурса. У склопу тих дифузних настојања, развио се специфични историзам, у коме преовлађују методолошка начела „нове“ историјске науке и која се некритички преносе на друге области истраживања материјалне културе. Нагло и неизворно, у осталим културно-историјским наукама (укључујући и историју архитектуре), расте интересовање за повесну судбину „малог“ човека, за различите методе измишљања традиције и демонстрирања идеологије, за модалитете персоналне и колективне приватности, просуђивање улоге жена и маргиналних група у историји и сл. Делом из оправданог занимања за запостављене теме, а делом из потребе да се буде „актуелан“, у науци преовлађују радови управо о тим питањима.

Суштински ревизионистички и искључиви, само привидно демократични, еклектички постисторијски дискурси су, упркос неспорним методолошким искорацима, пласирањем површно образложених хипо-

теза, давањем литерарно или полусензационалистички уобличених наслова радова (и њихових поглавља), развијањем предугих наратива, превагом анегдотско-дигресивних над расправно-функционалним слојевима, уношењем архаизама и елемената реторике свог времена (као што је, на пример, симулакрум), знатно ослабили термилошку дисциплину и конструктивну чврстину историографских излагања. Тај нови, постисторијски дискурс, који логички и херменеутички комуницира са укупним знањем, довео је и до претераног, неселективног пораста мултидисциплинарности, при чему није прецизно установио границе прожимања терминологије, анализитике и критериологије захваћених поља.

У постисторијској историографији нарочито је порасло интересовање за идеолошке премисе уметничког стваралаштва, што се одразило и на тумачења архитектуре. Преузимањем новијих методолошких искустава друштвене историје, социологије и политикологије, део тумача у архитектонској историографији подстиче селективну мултидисциплинарност (прихватљивију од тоталне и неселективне), због чега су и њихови радови садржински препознатљиви. Упркос тим еманципаторским настојањима, која могу бити веома плодна, њихов угао посматрања неминовно остаје ограничен, нарочито у просуђивању раздобља у којима јавна архитектура није била предмет изразите политичке инструментализације, или у случајевима када градњу приватних објеката нису пресудно покретали идеолошки интереси. Отуд ни интерпретације које износе нису увек утемељене, поготово оне које у архитектури од краја осамнаестог до краја двадесетог века искључиво препознају одразе друштвених превирања и детерминистички је свде на средство емитовања политичких порука, облик софистицираног измишљања традиције, оквир ефемерних спектакла, доказ владарске мегаломаније, израз конкурентског разматања имућних слојева и прагматичне сервилности архитеката. Другим речима, свако тумачење које механички инсистира на идеолошко-политичкој и класној димензији архитектуре као пресудној, или из постисторијског ревизионизма њене остале сегменте третира као периферне, неминовно подстиче историографски партикуларизам.

Уместо потпуније анализе естетичких својстава и историјске моделистике³ истраженијих архитектонских композиција, или успостављања прецизних датовања, ауторских атрибуција и стилских класификација недовољно познатих дела, идеолошко-политичка значења изграђеног фонда постају примарна тема за стручњаке из различитих области. Сарађујући организовано или делујући самостално, они стварају мултидисциплинарни корпус обједиње-

не историографије друштвеног развика у којој су специјалистичка усмерења појединачних дисциплина подређена општим циљевима.⁴ Главни недостатак тог обухватног, у основи идеолошког стремљења, огледа се у ограниченем избору тема прилагодљивих херменеутици свих сабраних дисциплина и крхкој, често непостојећој вези између стварне историјске природе предмета истраживања и постављених научних циљева. Ни механичко усаглашавање методологије различитих наука не доноси увек очекиване резултате, већ пре подстиче исконструисано укрупњавање тема и прагматично одређивање приоритета по принципу „погодности“ и „прилагодљивости“. Парадоксалну једностраност закључивања (упркос свом мултидисциплинарном напору) прати и штетно утапање специјалистичких области у шири корпус „тоталне“ науке, чиме се губи њихов дуго профилисан идентитет, релативизују полазишта и досегнути резултати. На другој страни, из минималистичких побуда опстају преуска, формалистичко-дескриптивна тумачења архитектонских феномена, лишена елементарних осврта на њихове друштвене и идеолошке основе.

Само у помањкању дубљих сазнајних механизма и спремности на свеобухватно сагледавање предметне грађе, прилагођено њеном слојевитом историјском карактеру, историографи прибегавају истицању парцијалних аспеката архитектонског стваралаштва, међу којима и идеолошких компонената. Понекад то чине из некритичког уверења да су остали генеративни елементи архитектонских дела подробно истражени и адекватно растумачени (што никада не може бити остварено у потпуности). Таква редукционистичка, у суштини неизворна еклектичка методологија, која по инерцији стиче све већи број поклоника, занемарује многострукост феноменолошких слојева архитектуре, који целисходно распоређени обједињују њене функционалне, структуралне, морфолошке и симболичке компоненте. То не значи да идеолошко-политичке основе грађења не заслужују пажњу, већ да би их требало тумачити одговорније и прецизније, сагласно чињеницама које проистичу из историјских извора. Уместо тога, на здањима се често произвољно проналазе политичке поруке и тамо где их нема, или их има у незнатном и незграпном облику. Много утемељенијим чине се студије које у семиотици архитектонских дела откривају елементе изражавања различитих традиционалних и модернизацијских културних идентитета.⁵ Отуд овим прилогом желимо да ревидирамо устаљено, широко распрострањено поимање идеолошког стремљења архитеката као искључиво политичког, актуализујући запостављене уметничке, културолошке и економске сегменте њихових идеологија.

За разлику од већине архитеката, идеолошки усмерене политичке амбиције имали су првенствено наручиоци њихових пројеката. То не значи да су градитељи који су их материјализовали по правилу заступали иста идеолошка становишта. Отуд би у анализи опуса архитеката требало пажљиво раздвојити идеолошку од естетске равни њиховог рада, утврђивањем начина на којима су унутар свог дела комуницирали са идејама наручилаца, односно у којој мери су естетске садржаје супституисали или допуњавали идеолошким. Програмски предодређене идеје могли су уздићи до сублимног и симболичног нивоа, учинити их свевременски актуелним, као што су могли да их маргинализују или парцијално истакну, дајући предност истраживању форме и духа места. Са друге стране, знатан број јавних објеката изграђен у државној режији током последња два века нема изразита идеолошко-политичка обележја, због чега се може закључити да новија архитектура не презентује у целини елементе владајућих идеологија, политичких доктрина и пракси. Глорификовању одређених идеологија, као и пејоративном приказивању поражених и непријатељских, од архитеката су били више склони скулптори и сликари при декорисању фасада и ентеријера зграда, о чему нас информисе историографија тих ликовних дисциплина.

Појам и улога идеологије у архитектури

Уз теорију, идеологија је кључни облик интелектуалне надградње праксе у политици, економији, култури, уметности и науци.⁶ Сходно различитим димензијама своје широке заступљености, она у свакој области има специфично значење, док је њена улога у архитектури сродна оној у осталим уметностима.⁷ Придајући идеологији фундаменталан значај, Л. Алтисер је сваку уметничку праксу сматрао могућом само преко ње и унутар ње, напомињући да се идеологија остварује „преко субјекта и за субјекте“.⁸

Као историјски легитимна, често сукобљена миса она полазишта, симултане идеологије представљају утицајан фактор у отвореним културним срединама, борећи се аргументима за остварење и превласт.⁹ У затвореним и репресивним политичким системима, уместо идеолошког плурализма, влада монизам који се често, али не и увек, читава у архитектури јавних државних објеката.

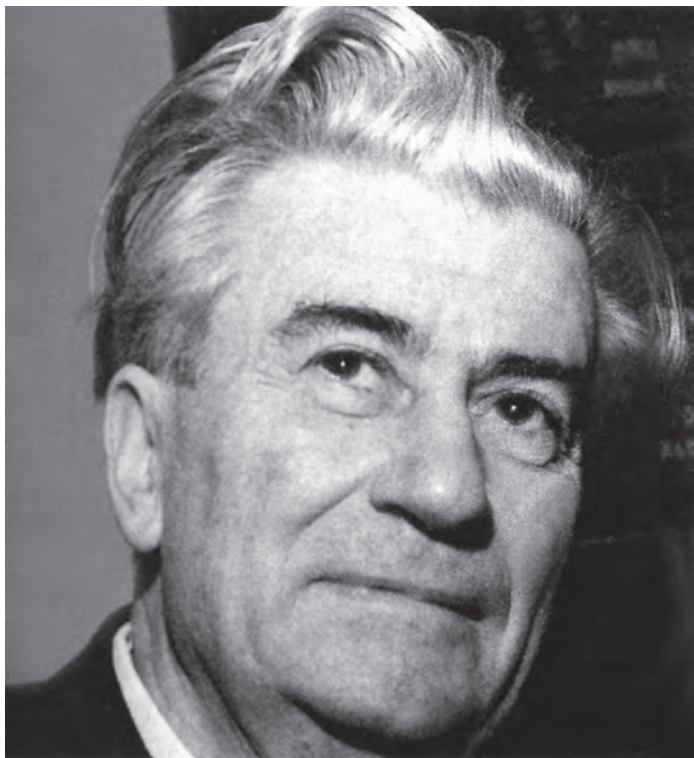
Идеологије обухватају широк спектар идеја, програмских ставова и циљева којима архитекта стреми током свог уметничког рада. Схваћена као облик практичне градитељске филозофије, примењива концептуална схема,¹⁰ идеологија представља принципнојелну подлогу за укупно стручно и друштвено де-

ловање. Идеологијом социјалне групе архитектонски покрети и појединци своје схватање историјских процеса, мишљења и вредности настоје приказати прихватљивим са становишта друштвених конвенција, а властите стваралачке методе путоказним. Неретко обликују посебну слику света и заступају идеје које се разликују од ставова других колегијалних и социјалних кругова. Теже мењању стања у струци и друштву, преусмеравању историјских токова у жељеном правцу. При томе могу бити вођени личним амбицијама, еманципаторским просветитељским идеалима, као и вануметничким, слободно изабраним или наметнутим политичким интересима. Индикативно је да у сучељавању супротстављених ставова идеолози властита опредељења никада не сматрају проблематичним, већ недоследност, недореченост и утопизам увек проналазе у туђим идеологијама.

С обзиром на чињеницу да се процес пројектовања суштински разликује од састављања идеолошких прокламација (изнетих у трактатима, памфлетима, политичким програмима и различитим јавним иступима), његов крајњи резултат, ма колико био контролисан од стране вануметничких фактора (наручилаца, дежурних идеолога, цензора, служби државне безбедности), својим независним онтолошким статусом и формално-структуралном јединственошћу суштински се опире свођењу на предмет апсолутне политичке инструментализације. Другим речима, сваки објекат у садржинско-формалном и симболичком смислу представља много више од идеолошки подобног и политички пробитачног остварења којем је наручилац тежио, а у појединим случајевима његова ликовна реторика пре показује недостатке инвеститорове политичке доктрине, него што је популарише као узорну и општеприхватљиву.

Идеологија се у вокацији архитеката изражава у различитим видовима. Може имати *информативно-дескриптивну* (квалификовање сопствене и туђих идеологија), *програмско-манифесталну* (образложена пројективна платформа), *апологетско-критичку* (радикалну) и *пословно-профитабилну* (прагматичну) функцију у њиховој каријери. Примарно се испољава као сплет идејних полазишта којима архитекта подупире концепције одређеног стила, мање или више се прилагођавајући програмским опредељењима наручилаца зграда и водећим идеологијама у друштву. У демократски развијенијим срединама и путем архитектуре се развија плодни *дијалог* идеологија, који њихов културни живот чини богатијим и динамичнијим.

Дефинисање метода којим ће се циљеви остварити, а зацртане вредности досегнути, приоритетно је у формулисању сваке идеолошке платформе. Персонална

Сл. 2. Никола Добровић

идеологија архитеката црпи подстицаје из историје архитектуре и повести идеја, али и из савремених друштвених, научних и уметничких токова. Након периода кристализације идеолошких ставова, архитеката их јавно (у усменој или писаној форми) пропагира, или их прећутно заступа кроз иконографију и семиотику градитељских дела, било да се ради о уско стручним или политички усмереним идеологијама.

Многи утицајни светски архитекти су се у последња два и по века прецизно политички декларисали, подржавајући идеологије владајућих или опозиционих снага. Тиме су биографима знатно олакшали тумачење своје шире друштвене вокације, која није остала без утицаја и на њихово дело (Клод Никола Леду, Луј Етјен Буле, Карл Фридрих Шинкел, Готфрид Земпер, Шарл Гарније, Антонио Гауди, Валтер Гропијус, Ле Корбизје, Ханес Мајер, браћа Веснин, Марчело Пјаћентини, Алберт Шпер, Вернер Марх, Оскар Нимајер и др.).

Насупрот теоријским поставкама, образлаганим у опширним расправама, идеолошки иступи архитеката су концизнији, пријемчивији широј публици, уткани у стручне чланке, манифесте, говоре, предавања, аутобиографије, мемоаре, интервјуе, отворена писма и изјаве. Исто тако, архитектово гесло, мото, апелација, парола или аксиоматски став, осим за показивање његовог карактера¹¹ и прагматичног подупирања посло-

вних амбиција (лична *реклама*), служи и за објављивање идеолошких циљева. Међу идеолошки најубедљивијим историјским иступима архитеката, лишеним интереса за материјалну добит, издваја се емотивно сачињен, ангажовани манифест футуристичке архитектуре Антонија Сант Елије из 1914. године.¹²

За разлику од теорије, идеологија није егзактно проверљив доктринарни систем, већ се успоставља као пројективни смер мишљења и делања, заснован на чврстим опредељењима у дужем временском периоду. Пристекла из друштвеног контекста и начела личне градитељске филозофије,¹³ идеологија показује архитектово примарно друштвено и стручно опредељење. Она подразумева ослањање на одређене теоријске и естетичке принципе, политичке ставове и културне моделе, превасходно оне који се могу искористити у пракси.

Док се теорије базирају на системима, идеолошке платформе се разрађују кроз програме. Идеологија је флексибилнија од теорије, јер се у знатнијој мери оваплоћује у стварности, лакше придобија присталице, стиче институционалну и материјалну потпору мецена, али и противнике, контрафронт идеја и програма. Она је увек против нечега и за нешто, за разлику од научне теорије која у доктринарном облику настоји да очува неутралност у односу на друштвену збиљу. У случају када друштвена или уметничка теорија тежи да се снажно оваплоти у пракси, она често поприма облик и начин наступања идеологије. Отуд се може закључити да су историјски најутицајније идеологије углавном пристекле из теорија чије су постулате програмски разрађивале и пропагирале.

Супротно од непристрасног и доследног, техничког језика теорије, реториком идеологије провејавају емоције страствених визионара колико и рационалне прокламације одлучних реформатора. Због своје прилагодљивости и друштвене ангажованости, идеологија је медијски експониранија, популарнија и актуелнија од било које теорије. Мање слојевит и мање апстрактан, идеолошки дискурс је ефикаснији од теоријског, јер је ближи животу и усмерен ка реалном остварењу.

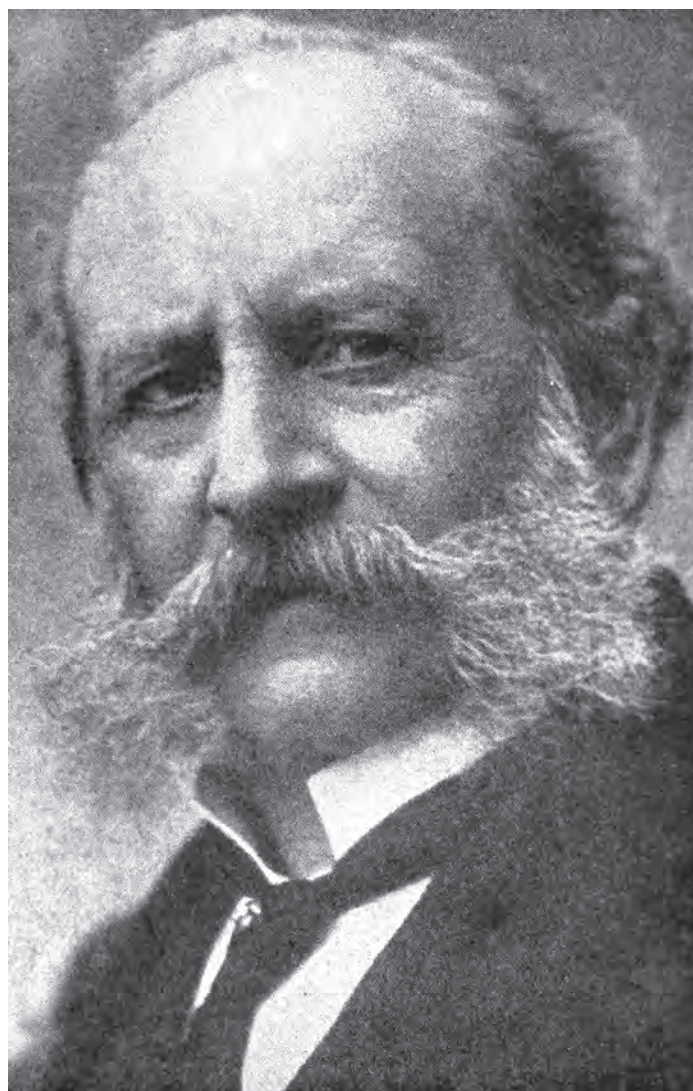
Идеолошки активизам подразумева припадност ширем колегијалном или социјалном кругу истомишљеника, формираном ради остварења заједничких интереса. Архитектонске каријере се прожимају и подржавају деловањем групе, упркос разликама у ауторским поетикама. Кохерентност круга (која не подразумева увек и честе личне контакте, чврсту организацију и хијерархију) перманентно одржавају *идеолози*, харизматични оснивачи уметничких покрета и заступници корених промена.

Историја уметности показује да се већина архитектата опортунистички ослањала на „званични“ средњи ток градитељских збивања, ни авангардан а ни ретроградан, док се мањина најеманципованијих везивала за превратничке идеје и програме. Идеолошком надградњом устаљени стилски кодекси се мисаоно поткрепљују, а они недовољно прихваћени профилишу и популаришу. Мане многих идеолошких дискурса у архитектури огледају се у неаутентичном усвајању фундаменталних смерница из других области, пре свега из доминантних културних и политичких идеологија, а понекад и из недовољно утемељених научних теорија.

Стилови, правци и покрети, поготово у новијој архитектури, имају идеологију као подлогу својих естетичких и пројектантских тежњи. Отуд је у светској архитектури било више идеолошки усмерених него теоријски поткрепљених програма. Управо је одлучна критика стања у струци и друштву, више од спекулативних теоријских теза одржала актуелним идеолошке иступе Луја Саливена, Френка Лојда Рајта, Адолфа Лоса, браће Веснин, Валтера Гропијуса, Ле Корбизјеа и других утемељивача модерне архитектуре.

Поред независних, аутентичних идеолошких кругова, било умереног, нерадикалног или превратничког карактера, у двадесетом веку су се умножили идеолошки модели покретани од државних власти, на челу са експонираним дежурним идеолозима, карактеристичним за тоталитарне режиме. У садејству са гласноговорницима који пропагандистички делују на терену, идеолози подупиру култ државне уметности, реализујући програме дириговане архитектуре и урбанизма. Архитектонски конформисти не робују само идеологији државних структура већ се могу приклонити и другим центрима друштвене моћи – крупном капиталу, медијским магнатима, утицајним невладиним организацијама, ревизионистичким покретима и криминалним групама, без обзира на њихове циљеве и културни ниво. Отуд се с временом развио и нов, специфичан дезидеологизовани тип пројектанта-менаџера, који неселективно граби што више послова на тржишту, првенствено стремећи, уместо уметничкој афирмацији и идеолошкој сатисфакцији, њиховој испразној супституцији – голом профиту.

Умерене, конститутивно и конструктивно оријентисане идеологије, подстичу досезање подношљиве, одрживе друштвене и културне реалности, док су изразита прагматичност и једностраност у основи сваке екстремне идеологије која настоји да се што пре и потпуније реализује. Идеологија често подстиче изопачену свест, искривљену слику света и појава у њему, проистеклу из ограничених интереса сукобљених група и појединаца и њиховог парцијалног поимања

Сл. 3. Константин А. Јовановић

збиље. Отуд она „прерушава“, улепшава или деградира стварни статус кво друштвено-културне реалности, сходно специфичним интересима својих заступника. Ипак, идеологија није увек скуп заблуда, прикривања и кривотворења реалних односа, већ и израз објективних и непристрасно изнетих захтева. Упркос дубоком етичком јазу између тих најраспрострањенијих видова идеолошког наступања, као и све бржем застаревању идеологија на историјској сцени, непрекидно настају нове и другачије идеологије, изражавајући тежње надирућих генерација стваралаца.

У уравнотеженом третирању елемената архитектуре као уметности, пројектанти и наручиоци би требало да идеологији дају ону улогу која јој припада, ни претерану, а ни сасвим занемарљиву. Када је њен уплив примаран, она преводи архитектонско стваралаштво

у његову супротност, у сфери у којима неуметнички садржаји супституишу естетске. У тим случајевима ни историограф нема нарочите тешкоће да појаве правилно опише и квалификује.

Идеолошка застрањивања и идеологизми у архитектонској историографији

Идеологије не постоје само у пројектантско-градитељској, наставној и публицистичкој делатности него и у историографији архитектуре. Вођени различитим амбицијама, од еманципаторских до проблематичних, ваннаучним упливима и стратегијама оптерећеним страстима, уз анализу историјске грађе историографи износе и нормативне ставове који се могу везати за идеолошке равни посматрања појава, чиме утичу на развој науке, ширу перцепцију уметности и архитектуре. У екстремним случајевима свесно занемарују начела објективности и аполитичности. Опхрвани дневнополитичким интересима, понекад личним реваншизмом и ирационалним отпором према појединим друштвеним и уметничким појавама, историографи у тумачења уносе упадљиву пристрасност. Подређујући своју вокацију ванстручним утицајима, неретко предводе „дежурну“ псеудокритичку историографију, инструментализовану од стране власти. Исто важи и за архитекте – публицисте који се из прагматичних разлога неретко стављају у службу интересних група, фаворизујући тежње својих пријатеља, моћних инвеститора и спонзора. Нескривена пристрасност и идеолошки реваншизам умањују напоре супротног, ревизионистичког крила савремене историографије, усмереног ка рехабилитацији и новом читању „неправедно“ занемарених историјских појава.

Глорификовање појединих стилова у новијој архитектури, уз некритичко дискредитовање идеолошких стремљења која су им супротстављена, такође представља облик застрањивања у историографији. Тако су генерације стручњака, делом из незнања, а делом из конформизма, некритички одржавале култ архитектонске модерне, дочекавши појаву неомодернизма крајем двадесетог века с нескривеним одушевљењем. Таква једностраност довела је неомодерне и антимодерне стилове, градитељске опусе и идеологије у неравноправан положај при разматрањима у архитектонској историографији. Пристрасност се испољила и у српској средини, предуго оптерећеној критериологијом модернистичког прогресизма, чији су носиоци, не водећи рачуна о сукобу интереса, паралелно градили на начелима високе и позне модерне. Таква догматичност, на срећу, није допринела потпуном занемаривању историјских примера другачијих архитектонских стилова од стране службе

заштите културних споменика. Тек по истеку историјског мандата архитектонског модернизма и нестанка њему слепо оданих апологета, у постмодерној епохи створени су услови да се објективније протумаче и потпуније заштите градитељска остварења неомодерне провенијенције.

Повремени политички упливи и распрострањена идеолошка једностраност у тумачењу архитектонских појава веома штетно се одражавају на развој историографије, слабе њен еманципаторски потенцијал и неутралну научну позицију. За разлику од компромитованих, пристрасних тумача, међу објективним, аполитично опредељеним историографима не постоје идеолошка неслагања у просуђивању појава, већ само методолошке разлике у класификацији извора, периодизовању раздобља, подробности излагања, слојевитости расправе, поимању и употреби термина. Отуд се може закључити да индивидуализам у научној историографији није суштински идеолошки утемељен, већ је одређен сазнајно-критичким способностима и методолошком зрелошћу тумача.

Идеологизам, као научни и теоријски став, инсистира на идеолошко-политичким премисама уметничког рада и њиховом пренаглашавању у историографским интерпретацијама. Он је можда и најадекватнији именоватељ оног смера у савременој историографији који смо у претходном излагању подвргли критици. Распознаје се већ у насловима објављених радова, композицији њиховог излагања, критериолошкој платформи и термиолошком апарату. Полазећи од уверења да је читава архитектура у мањој или већој мери идеологизована, стручњаци тог усмерења упорно истичу њену политичку позадину, позивајући се на посредне изворе, неутемељене паралелизме, „привлачне“ аналогије и нагађања. У анализи архитектонских композиција по правилу фаворизују елементе генерисане ванстручним утицајима, запостављајући њихову суштинску, аутономну уметничку реалност. Таква помодна методологија, у којој уместо функционалних архитектонских анализа преовлађују бескрајни наративи, преузети из друштвене историографије, чији је циљ поткрепљивање тезе о примарно идеолошкој условљености дела, последњих година постаје готово обавезујућа у очима рецензираних научних издања. Ако те компоненте нема, често се радови и не објављују због „анахроности и недоречености“, што, на срећу, још увек није потпуно завладало српском научном сценом.

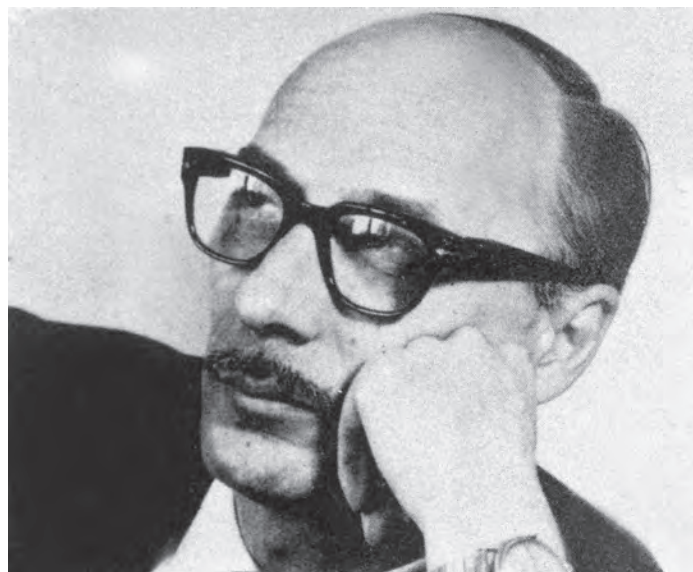
Превласт идеологизма, као облика методолошког застрањивања којим се некритички занемарују остали аспекти архитектонских феномена, све израженија у свету и код нас, привидно повећава слојевитост,

а фактички умањује свеобухватност и ефективност историографских интерпретација. Крајњи циљ тог радикалног стремљења јесте гашење специјалистичке архитектонске историографије и њено утапање у корпус целовите историје уметности, културне и политичке историје. Да је таква, по архитектонску историографију неповољна, дискредитујућа интенција на научној сцени све наглашенија, сведоче и нескривене тежње појединих историчара уметности и културе да генезу градитељства (коју углавном не познају специјалистички) детерминистички тумаче са становишта друштвено-економских односа и идеолошко-политичких превирања. Отуд се принципијелни одговор историчара архитектуре на спољне притиске огледа у одлучном одбацавању еkleктичких приступа (не и плодних екскурса изван матичног истраживачког поља) и инсистирању на равноправном усмеравању пажње ка свим слојевима архитектонског стварања.

Преглед главних идеологија у новијој српској архитектури

Прегледом идеологија које су обележиле епоху новије српске архитектуре желимо да подстакнемо њихово темељитије историографско проучавање.¹⁴ Осим потпунијег тумачења и вредновања идеолошких поставки домаћих градитеља, будући прилози би требало да осветле и утицаје које су на њих вршиле доминантне идеологије из средње, западне и источне Европе.

Идеолошки ставови неимара ангажованих у Србији током прве половине деветнаестог века нису представљали израз аутономне, самосвојне критичке свести, већ наметнутих представа о друштвеном и културном карактеру изграђеног фонда. Радећи под строгим контролом нетолерантних и нестрпљивих наручилаца, безусловно су се прилагођавали њиховим социо-идеолошким интересима. Идеологију српског егзистенцијалног историзма, с краја осамнаестог века,¹⁵ током устаничког периода замењује идеологија обнове властитог државног и градитељског идентитета, да би у периоду вазалног статуса Кнежевине Србије преовладала идеологија напуштања концепција оријенталне архитектуре и прихватања савременијих класицистичких и романтичарских средњоевропских метода.¹⁶ Успостављањем стабилнијих политичких, економских и културно-просветних прилика, на истеку треће четвртине столећа створени су услови за профилисање унутарстручних, ауторских идеологија у српској архитектури, које су поспешивале плодни стилистички плурализам. Водећи пројектанти, користећи слободу рада у државним и приватним бироима, неретко су своја стваралачка настојања подупирали

Сл. 4. Алексеј Бркић

идеолошким прокламацијама. Сходно карактеру и обиму изнете аргументације, они се пре могу сматрати утицајним идеолозима него темељитим и доследним теоретичарима.

После умерене подршке академизму првог српског урбанисте Емилијана Јосимовића,¹⁷ Валтровићевих и Ивачковићевих залагања за национални стил у црквеној архитектури,¹⁸ у време Лековог залагања против конзервативних идеологија колико и против свих „новотарија“ на стручној сцени,¹⁹ крајем деветнаестог и почетком двадесетог века ауторитативни професор Техничког факултета Андра Стевановић подједнако се залагао за идеологију академског (европоцентричног, конзервативног) колико и националног (изолационистичког) стила,²⁰ док се у Европи најафирмисанији српски архитекта Константин А. Јовановић одлучно супротстављао сецесији (идеологији радикалног раскидања с новијом архитектонском традицијом), бранећи концепције ационалне пролибералне неоренесансне архитектуре.²¹ Индикативно је и да је Јован Илкић, свестрани дворски архитекта династије Обреновић, знатно мање градио за државу након мајског преврата 1903. године,²² као и да су Карађорђевићи преко свог апарата у Министарству грађевина настојали да умање утицај аустријских стручних установа, подстичући сарадњу са архитектонским институцијама нових савезника, пре свих Русије и Француске.²³

Ако је Драгутин Инкиостри, уз Момира Коруновића, био најекспониранији идеолог националног стила у српској архитектури прве половине двадесетог века,²⁴

исто то у домену академског правца био је Милутин Борисављевић,²⁵ који је своја схватања попутпуније образлагао у стручној периодици и дневној штампи. Фаворизовање академизма као официјелног државног стила, најзаступљенијег у стваралаштву свестраних руских архитеката емиграната,²⁶ везује се за утицај краља Александра Карађорђевића.²⁷ Српска „државна“ архитектура у позном предратном раздобљу није била имуна на утицаје тоталитарних култура Италије, Немачке и СССР-а.²⁸ Милан Злоковић, Никола Добровић, Бранислав Којић, Иван Здравковић и Бранко Максимовић идеолошки су утемељили принципе српског архитектонско-урбанистичког модернизма,²⁹ што су Ђурђе Бошковић и Братислав Стојановић покушали са соцреализмом након Другог светског рата.³⁰ Управо је промена идеолошко-политичког амбијента пресудно одредила игнорантски однос нове једнопартијске власти према заслужним архитектима међуратне Југославије, која није презала од њихове персоналне дисквалификације (Милутина Борисављевића, Драгише Брашована, Момира Коруновића, Богдана Стојкова, Драгомира Поповића), па и бруталне физичке егзекуције (Бранка Поповића, Валерија Шашевског и др.).³¹ Током послератних студентских дана, Алексеј Бркић је у иступима својих наставника препознао елементе четири утицајне идеологије, од којих је усвојио начела само једне (продуховљеног функционализма М. Злоковића), док је друге одбацио као девијантне и „опасне“ (социјалистички реализам, грађевински традиционализам и ортодоксни функционализам).³²

Идеолошки либералнији и политички неутралнији били су каснији периоди српске архитектуре, изражени у програмима социјалистичког естетизма, високе модерне и постмодерне.³³ Раније преовлађујући строги аксиоматски тон замењен је мање догматичним, прихватљивијим идеолошким прокламацијама. Тумачећи просперитетни деполитизовани период београдске послератне модерне архитектуре (од краја педесетих до краја седамдесетих година прошлог века), А. Бркић је диференцирао њена два основна идеолошка крила – дескриптивно и рефлексивно.³⁴

Доминантне политичке идеологије, као и схватања приватног живота владајућих елита, умногоме су одредиле друштвени карактер и намену новије српске архитектуре.³⁵ Њихов културолошки сегмент видљив је у архитектури државних јавних објеката, меморијалних споменика, дворских и резиденцијалних здања, монументалних цркава и приватних капела. Политички и идеолошки садржај непосредније је изражен у програму њихове фасадне декорације, хералдичким обележјима, пластичном и сликаном украсу ентеријера, али он није пресудно обележио архитектуру тих

здања, јер представља њен површински, политички инструментализован, историјски и социолошки мерљив сегмент. Она у себи садржи много више слојева и естетичких вредности који је представљају као прегнантну уметничку дисциплину, којој су најбољи српски градитељи приложили све стручно знање.

Реторика српских архитектонских идеолога у појединим периодима превазилазила је стручни план и подударала се с терминологијом актуелних политичких програма. У њиховим текстовима понекад су провејавала залагања за левичарске или десничарске идеје, за републиканство или монархизам, за различите облике идеологије југословенства, симпатије и одбојност према нацизму, или пак отворене апелације да се следи архитектура и друштво СССР-а (до сукоба са Информбироом 1948. г.). Велики број архитеката социјалистичког реализма и естетизма удворички је величао једнопартијски систем у Југославији и његовог лидера, проналазећи у зградама трагове „херојских“ ратних офанзива.³⁶ Често су идеолошке поставке српских архитеката биле противречне и неплодне. Тако је, на пример, Момир Коруновић у својим прилозима о соколској архитектури истовремено пропагирао панславистичке, националистичке и ксенофобичне ставове,³⁷ а Александар Дероко утопијске идеје о југословенском стилу којим би се помириле разлике између националних културних идентитета у заједничкој држави.³⁸ Хиперпродукција идеолошких заблуда, стерилних флоскула и пропагандистичких апелација нарочито је обележила корпус соцреалистичке архитектонске културе.³⁹

Разочарање у међународне и домаће политичке установе, социјална равнодушност и профитерска дезидеологизованост дестимулишу покушаје успостављања разрађенијих идеолошких стратегија у актуелној српској архитектури. Ипак, традиционално јакој идеолошкој групацији окренутој стваралачкој комуникацији са светом супротставља се тврда легитимистичка струја регионално опредељених градитеља, у којој се уочавају и покушаји конзервативног изоловања у уске националне оквице.

Одређене идеолошке поруке одашила и псеудоархитектура која велича „успехе“ транзиционих моћника и криминализованих група у Србији са краја двадесетог и почетка двадесет првог века.⁴⁰ Агресивном инаугурацијом новог система вредности, тај опскурни друштвени слој се размеће кичем, мегаломанијом и урбанистичком безобзирношћу. Пројектанти који су радили или још увек раде за ту клијентелу, упркос критици појединих публициста,⁴¹ нису ефикасно изоловани у стручној јавности.

Закључак

Дуго занемаривана, историографска тумачења идеолошких аспеката уметничког стварања последњих година су у својеврсној експанзији. Упркос нараслом квантитету, квалитет радова с таквим методолошким тежиштем још увек није задовољавајући. Отуд се стварање објективне и целовите слике о природи идеолошких стремљења архитектата намеће као посебан изазов за историографе различитих епоха. Систематичном типолошком класификацијом и утемељеном валоризацијом релевантних историјских идеологија, утврдиће се њихов утицај на развој архитектонских облика и структура. У том комплексном стремљењу, које би требало институционално разгранати и методолошки продубити, улога непристрасних тумача од пресудне је важности.

НАПОМЕНЕ:

1] У критици семиолошких тумачења архитектуре, као преуских, ограничених капацитетом конвенционалних значења архитектонских елемената, који селективном анализом дела његово разумевање своде на разумевање знакова (прескачу разлику и везу између елемената који нису знакови и знакова), Б. Морсан је закључио да архитектура није ни језик, ни говор, а ни поредак знакова и симбола. Анализом самих знакова, какви могу постојати у архитектонском делу, не може се обухватити оно битно у њему – његов специфични дизајн (видети: В. Morsan, *Kritika semiološkog pristupa u arhitekturi*, *Arhitektura*, 204–207, Zagreb, 1988, 48–51).

2] Иконографска анализа превасходно истражује наративни садржај и друштвени смисао градитељских дела. Херменеутика тежи тумачењу архитектуре као културног текста, откривајући њена значења у односу на остале видове текстуалне презентације културних парадигми. Дискурзивна анализа полази од става да је архитектура дискурс конструисан од друштвених и културних доктрина, чију заступљеност мери и вреднује. Деконструивистички приступи теже откривању одсутног „другог“ елемента, то јест бинарног опонента позитивно издвојених појава у историји архитектуре (в.: М. Šuvaković, *Postistorijsko*, u: *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, Beograd – Novi Sad, 1999, 442–443; А. Ignjatović, *Arhitektura kao diskurs*, *DaNS*, 45, Novi Sad, 2004, 35; Исти, *Теоријске поставке истраживања*, у: *Југословенски идентитет у архитектури између 1904. и 1941. године* (рукопис докторске дисертације одбрањене на Архитектонском факултету), Београд, 2005, 20–26.

3] *Моделистика* – област историографије која се бави истраживањем конкретних историјских узора градитељских дела.

4] Круг је састављен од истомишљеника међу историчарима друштва, културе, уметности, архитектима, урбанистима, естетичарима, политиколозима, социолозима, теоретичарима уметности, психолозима, етнологима, антрополозима и др.

5] С. Geertz, *Tumačenje kultura* (I–II), Beograd, 2000; А. Игњатовић, *нав. дело*; К. Грчев, *Аспекти на културните традицији. Архитектурата межу традициите и модерноста*, Скопје, 2005.

6] *„Ideologija – u političkom i kulturološkom smislu podrazumeva relativno povezan i definisan skup zamisli, simboličkih predstava,*

vrednosti, uverenja i oblika mišljenja, ponašanja, izražavanja, prikazivanja i delovanja koji dele članovi socijalnih grupa i pojedinci“ (М. Šuvaković, *Ideologija*, u: *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti i teorije posle 1950*, Beograd – Novi Sad, 1999, 123).

7] *„Ideologijom umetnosti nazivaju se relativno celoviti sistemi estetskih, umetničkih, tržišnih i političkih zamisli, vrednosti i uverenja, metoda stvaranja i prezentacije dela u institucijama kulture i sveta umetnosti“* (*Исцо*).

8] L. Althusser, *Ideology and ideological State Apparatuses*, in: *Lenin and Philosophy and Other Essays*, London, 1971; R. Моћник, *Altiserova teza*, *Prelom*, 1, Beograd, 2001, 12.

9] О улози идеологије у друштву и архитектури, као и проблемима њеног тумачења, постоји шира научностручна литература. Издвајамо следеће радове: Р. Knoll, *Ideologija moderne arhitekture*, *Arhitektura*, 9, Ljubljana, 1933, 124–130; А. Hauser, *Sociološki temeljni problem: Pojam ideologije u povijesti umjetnosti*, u: *Filozofija povijesti umjetnosti*, Zagreb, 1963, 19–33; С. Ulrich, *Programme und Manifeste zur Architektur des XX Jahrhunderts*, Berlin–Frankfurt–Wien, 1964; Р. Collins, *Changing ideals in modern architecture*, London, 1965; Н. Berndt, А. Lorewezer, К. Horn (eds.), *Architektur als Ideologie*, Frankfurt am Main, 1968; Н. Rosenau, *Social Purpose in Architecture*, London, 1970; К. Manhajm, *Ideologija i utopija*, Beograd, 1978; А. Brkić, *Uvod u političku filozofiju arhitekture*, *Sveske*, 1, Beograd, 1978, 7–18; Н. А. Millon, L. Nochlin (eds.), *Art and Architecture in the Service of Politics*, Cambridge (Mass.), 1979; V. P., *Ideolog. Ideologija*, u: *Sociološki leksikon*, Beograd, 1982, 221–222; G. C. Argan, *Odnos moderne umetnosti prema političkim ideologijama*, u: *Studije o modernoj umetnosti*, Beograd, 1982, 130–135; Д. Медаковић, *Идеолошке основе српске и хрватске уметности у 19. веку*, ЗЛУМС, 20, Нови Сад, 1984, 85–98; Џ. Dženks, *Jezik postmoderne arhitekture*, Beograd, 1985; С. Jencks, *Le Corbusier and the tragic view of architecture*, London, 1987; А. Milenković, *Arhitektura, horizonti vrednovanja*, Beograd, 1988; S. Vujović, *Grad i društvo*, Beograd, 1988; А. Erjavec, *Ideologija i umetnost modernizma*, Ljubljana, 1988; Н. W. Kruft, *A History of Architectural Theory: From Vitruvius to the Present*, New York, 1994; S. Žižek (ed.), *Mapping Ideology*, London, 1995; Н. Hipp, E. Seidl (eds.), *Architektur als politische Kultur*, Berlin, 1996; М. Gržinić, *Rekonstruisana fikcija*, Ljubljana, 1997; R. Radović, *Savremena arhitektura između stalnosti i promena ideja i oblika*, Novi Sad, 1998; А. Кадијевић, *Идеолошке и естетске основе успона европске монументалне архитектуре у четвртој деценији двадесетог века*, *Историјски часопис*, XLV–XLVI, Београд, 1998–1999, 255–277; Р. Tournikiotis, *The Historiography of Modern Architecture*, Cambridge (Mass.), 1999; S. Blekburn, *Ideologija*, u: *Oksfordski filozofski rečnik*, Novi Sad, 1999, 168; E. Lisicki, *Ideološka nadgradnja*, u: *Rusija: Rekonstrukcija arhitekture u Sovjetskom savezu*, Beograd, 2000, 59–62; J. Bakos, *Monuments and Ideologies*, *Centropa*, 2, New York, 2001, 101–107; М. Šuvaković, *Ideologija*, u: *Hijatusi modernizma i postmodernizma*, *Projekat*, 11–15, Novi Sad, 2001, 420; E. Hobsbom, T. Rejndžer (ur.), *Izmišljanje tradicije*, Beograd, 2002; А. Stupar, *Volja za moć: Rekonstrukcijom do vladarske katarze*, *DaNS*, 44, Novi Sad, 2003, 47–48; А. Ignjatović, *Arhitektura kao diskurs*, *DaNS*, 45, Novi Sad, 2004, 34; Р. С. Нелсон, Р. Шиф (ур.), *Крпички термини историје уметности*, Нови Сад, 2004; S. Maldini, *Ideologija i arhitektura*, u: *Enciklopedija arhitekture*, t. I, Beograd, 2005, 510; V. Mako, *Estetika – arhitektura*, Beograd, 2005; А. Кадијевић, *Академизам као вид инструментализације политичких идеја у архитектури*, у: *Естетика архитектуре академизма (XIX–XX век)*, Београд, 2005, 261–290; Исти, *Терминологија српске архитектонске историографије: Идеологија*, *Архитектура*, 111, Београд–Подгорица, 2007, 10–11.

10] Видети: S. Blekburn, *нав. дело*.

11] Отворености духа, одлучности, храбрости, провокативности,

истраживачко-критичког става или једностраности, компромисерства, епигонства, стваралачког еклетицизма и сл.

12] A. Sant Elia, *Manifest futurističke arhitekture*, *Život umjetnosti*, 45–46, Zagreb, 1989, 103–104; *Futurizam*, u: *Istorija moderne arhitekture 2/B* (прир. М. R. Perović), Beograd, 2000, 17–63.

13] Лична филозофија градитеља обједињује његове уже стваралачке афинитете и елементе персоналне етике.

14] О идеологији српских архитеката новијег доба није посебно, а ни исцрпно писано. Елементи за вредновање њихових идејно-естетских и програмских становишта садржани су у коментарима историографа изнетим у појединим монографијама, прегледним чланцима, прилозима и малобројним расправама. Од радова у којима је то питање делимично разматрано, издавајемо: Ж. Шкаламера, *Обнова „српског стила“ у архитектури*, ЗЛУМС, 5, Нови Сад, 1969, 191–236; Z. Manević, *Sto i prva evropeizacija*, *Срп*, 10, Zagreb, 1969, 14–15; Исти, *Променљиви идеали српских архитеката у 19. веку*, Саопштења ИАУС, 2, Београд, 1969, 57–63; Б. Несторовић, *Носиоци архитектонске мисли у Србији XIX века*, Саопштења ИАУС, 2, Београд, 1969, 49–55; Z. Manević, *Novija srpska arhitektura*, u: *Srpska arhitektura 1900–1979*, Beograd, 1972, 7–38; N. Dobrović, Brašovan, *IT Novine*, 697–732, Beograd, 1976–1977; A. Brkić, *Idejne osnove beogradske arhitektonske škole*, *Urbanizam Beograda*, 38–39, Beograd, 1977, 34–40; *Tekstovi Nikole Dobrovića u izboru M. R. Perovića*, *Urbanizam Beograda*, 58, Beograd, 1980, 4–196; З. Маневић, *Архитектура и политика (1937–1941)*, ЗЛУМС, 20, Нови Сад 1984, 293–307; Z. Manević, *Arhitektura između biznisa i kulture*, *Izgradnja*, 3, Beograd, 1987, 35–36; М. Јовановић, *Српско црквено градитељство и сликарство новијег доба*, Београд–Крагујевац, 1987; З. Маневић, *Романтична архитектура*, Београд, 1990; А. Бркић, *Знакови у камену. Српска модерна архитектура 1930–1980*, Београд, 1992; М. Поповић, *Хералдички симболи на београдским јавним здањима*, Београд, 1997; Ј. Милетић-Абрамовић, *Архитектура резиденција и вила Београда 1830–2000*, Београд, 2002; З. Маневић (ур.), *Лексикон српских неимара, Београд*, 2002; Lj. Blagojević, *The Elusive Margins of Belgrade Architecture 1919–1941*, Cambridge (Mass.)–London, 2003; O. Manojlović-Pintar, *Ideološko i političko u spomeničkoj arhitekturi Prvog i Drugog svetskog rata na tlu Srbije* (рукопис докторске дисертације одбрањене на Филозофском факултету), Београд, 2004; А. Игњатовић, *Југословенски идентитет у архитектури између 1904. и 1941. године* (рукопис докторске дисертације одбрањене на Архитектонском факултету), Београд, 2005; А. Кадијевић, *Поглед на академизам у српској архитектури (средина XIX – средина XX века)*, у: *Естетика архитектуре академизма (XIX–XX век)*, Београд, 2005, 291–418; Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку*, Београд, 2006.

15] М. Јовановић, *Почеци српског стила*, Зборник Народног музеја, XVII–2, Београд, 2004, 303–309.

16] Д.Ђурић-Замоло, *Градитељи Београда 1815–1914*, Београд, 1981, 7–8, 42–43; Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791–1848*, Београд, 1986, 69–180; М. Ротер-Благојевић, *Стамбена архитектура Београда у 19. и почетком 20. века*, Београд, 2006.

17] Б. Максимовић, *Архитектонска теорија Емилијана Јосимовића*, ГМГБ, III, Београд, 1956, 295–301; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 322.

18] А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX – средина XX века)*, Београд, 1997, 33–34, 38–51.

19] Z. Manević, *Novija srpska arhitektura...*, 14; А. Кадијевић, *нав. дело*, 100–101.

20] А. Кадијевић, *исто*, 64–66; Исти, *Естетика архитектуре*

академизма..., 323.

21] Lj. Babić, *Život i rad arhitekta Konstantina A. Jovanovića*, *Zbornik AFUB*, 6, Beograd, 1960, 3–15; М. Шчекић, *Konstantin Jovanović arhitekta*, Beograd, 1988; Г. Гордић, В. Павловић-Лончарски, *Архитект Константин А. Јовановић*, Београд, 2001; А. Кадијевић, *Естетика...*, 317.

22] Д.Ђурић-Замоло, *нав. дело*, 47–51; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 306–310, 320, 325–331.

23] М. Јовановић, *Српска ликовна уметност и Русија крајем XIX и почетком XX века*, Саопштења РЗЗСК, XV, Београд, 124–126; А. Кадијевић, *Поглед на француско-српске везе у архитектури од 1904. до 1941. године*, у: *Српско-француски односи 1904–2004* (зборник радова), Београд, 2005, 163–176.

24] Z. Manević, *Naši neimari. Momir Korunović*, *Izgradnja*, 6, Beograd, 1981, 49–54; А. Кадијевић, *Momir Korunović*, *Moment*, 16, Beograd, 1990, 104–109; D. Marić, „Byzantium“ *in Belgrade*, *Архитектура и урбанизам*, 2, Београд, 1995, 87–88; А. Кадијевић, *Момир Коруновић*, Београд, 1996; Исти, *Један век тражења...*, 113–228; С. Вулешевић, *Драгутин Инкиостри Медењак*, Београд, 1998; Д. Ст. Павловић, *Унижени пројектант Момир Коруновић*, *Архитектура и урбанизам*, 14–15, Београд, 2004, 119–120; S. G. Bogunović, *Korunović Momir*, u: *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, Beograd, 2005, t. II, 868–874; А. Игњатовић, *Југословенски идентитет...*, 451–467, 473–476.

25] Ј. Милетић-Абрамовић, *Милутин Борисављевић*, ГГБ, XXXIII, Београд, 1986, 63–86; S. G. Bogunović, *Estetička teorija, kritička delatnost i arhitektonska praksa dr Milutina Borisavljevića*, *Komunikacija*, 89, Beograd, 1995, 4–19; Lj. Miletić-Abramović, *The architectural and theoretical work of Milutin Borisavljević in context of the post-modern experience*, in: *Architecture – urbanism at the turn of the millenium* (vol. 1), Belgrade, 1996, 559–564; М. Борисављевић, *Златни пресек и други есеји* (прир. З. Маневић), Београд, 1998; И. Ковачић, *Прилог познавању архитектонског опуса М. Борисављевића – породична кућа и вила*, *Наслеђе*, IV, Београд, 2002, 89–112; Ј. Милетић-Абрамовић, *Архитектура резиденција и вила Београда 1830–2000*, Београд, 2002, 133, 152–163, 185, 209, 278, 280, 285, 286, 339, 342, 344, 378; А. Кадијевић, *Problem harmonije u estetici i graditeljstvu Milutina Borisavljevića*, *Istorija i razvoj teorija arhitekture. Zbornik*, 1, Beograd, 2003, 55–68; S. G. Bogunović, *Borisavljević Milutin*, u: *Arhitektonska enciklopedija...*, t. II, 720–728.

26] С. Тошева, *Капитална дела руских архитеката у Београду*, у: *Руска емиграција у српској култури XX века* (зборник радова), књ. I, Београд, 1994, 302–307; Г. Гордић, В. Павловић-Лончарски, *Руски архитекти у Београду*, Београд, 1998; А. Кадијевић, М. Ђурђевић, *Russian Emigrant Architects in Yugoslavia (1918–1941)*, *Centropa*, 2, New York, 2001, 139–148; А. Кадијевић, *Улога руских емиграната у београдској архитектури између два светска рата*, ГГБ, XLIX–L, Београд, 2002–2003, 131–142.

27] М. Јовановић, *Опленац*, Топола, 1989; Исти, *Краљ Александар и руски уметници*, у: *Руска емиграција у српској култури XX века* (зборник радова), књ. I, 93–98; Б. Николић, *Београд и спољна политика краља Александра Карађорђевића*, Београд, 2004; А. Игњатовић, *нав. дело*, 33–512.

28] З. Маневић, *Архитектура и политика...*, 293–307; Г. Половина, *Транзиција архитектонске форме на примеру јавних зграда Београда* (рукопис магистарског рада одбрањеног на Архитектонском факултету), Београд, 2002; А. Кадијевић, *Odjeci arhitekture totalitarizma u Srbiji*, *DaNS*, 51, Novi Sad, 2005, 44–47.

29] Видети: *Tekstovi Nikole Dobrovića u izboru M. R. Perovića*, *Urbanizam Beograda*, 58, Beograd, 1980, 4–196; З. Маневић,

Архитект Милан Злоковић, Београд, 1989; М. Ђурђевић, *Живот и дело архитекте Милана Злоковића (1898–1965)*, ГГБ, XXXVIII, Београд, 1991, 145–168; Јб. Благојевић, *Раутплан у породичним кућама архитекта Милана Злоковића: интерпретација и реализација изворног концепта*, Архитектура и урбанизам, 5, Београд, 1998, 43–55; N. Dobrović, *Eseji, projekti, kritike* (izbor i uvodni tekstovi M. R. Perović i S. Krunić), Београд, 1998; С. Тошева, *Бранислав Којић*, Београд, 1998; М. Вукотић-Лазар, *Архитект Никола Добровић*, Архитектура и урбанизам, 5, Београд, 1998, 77–82; Б. Ковачевић, *Архитектура зраде Генералштаба*, Београд, 2001; Г. Митровић, *Бранко Максимовић. Сто година од рођења*, у: 23. салон архитектуре, Београд, 2001, 2–14; Д. Милашиновић-Марић, *Српска историографија о архитекти Милану Злоковићу*, Архитектура и урбанизам, 9, Београд, 2002, 62–69; М. Vukotić-Lazar, *Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića*, Београд, 2002; М. R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka. Od istoricizma do Drugog modernizma*, Београд, 2003, 56, 86–93, 94–120, 122–141, 147, 160–164, 216; Lj. Благојевић, *The Elusive Margins of Belgrade Architecture 1919–1941*, Cambridge (Mass.)–London, 2003, 21, 25–29, 35, 41, 44–49, 57–63, 68–69, 125, 127, 130, 191, 193–225, 229, 266–267; S. G. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda...*, t. II, 761–769, 858–866, 931–935, 1139–1150; М. Милинковић, „Духовни модул“ архитекте Николе Добровића, Архитектура и урбанизам, 16/17, Београд, 2005, 87–105.

30] Z. Manević, *Od socrealizma do autorske arhitekture*, Tehnika, 3, Београд, 1970, 62–65.

31] Б. Поповић, *Ликовне критике, огледи и студије* (прир. В. Розић), Ужице, 2004, 619.

32] З. Маневић, *Алексеј Бркић. Велика награда архитектуре САС-а*, Београд, 1992, 3.

33] Исти, *Srpska arhitektura XX veka*, у: Jugoslovenska arhitektura XX vijeka, Beograd–Zagreb–Mostar, 1986, 28–31; М. R. Perović, *Srpska arhitektura poslednje decenije XX veka*, у: Arhitektonska organizacija prostora 1997–1998. (zbornik radova), Београд, 1998, 145–165; Д. Милашиновић-Марић, *Београдска архитектура последњих деценија двадесетог века*, Архитектура и урбанизам, 6, Београд, 1999, 51–66; М. R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka...*, 148–229; М. Јанакоска, *Аутори, дела, методи у српској архитектури на прелому векова* (електронско издање центара ВАМ и Yubin), Београд, 2005; М. Младеновић, *Umetnost „devedesetih“ i naša arhitektura/O aktuelnosti*, у: Projekti vizuelnih umetnosti (ur. D. Jelenković), Pančevo, 2006, 108–121.

34] А. Brkić, *Idejne osnove beogradske arhitektonske škole*, Urbanizam Beograda, 38–39, Београд, 1977, 40.

35] Б. Несторовић, *Еволуција београдског стана*, ГМГБ, II, Београд, 1955, 247–270; М. Јовановић, *Српско црквено грађевинство и сликарство новијег доба*, Београд–Крагујевац, 1987; М. Ротер-Благојевић, *Основна типологија грађевина јавних намена изграђених у Београду од 1830–1900. године*, Архитектура и урбанизам, 4, Београд, 1997, 62–68; М. Поповић, *нав. дело*; Јб. Милетић-Абрамовић, *Архитектура резиденција и вила Београда 1830–2000*, Београд, 2002; М. Ротер-Благојевић, *Стамбена архитектура Београда у 19. и почетком 20. века*, Београд, 2006; А. Столић, Н. Макуљевић (ур.), *Приватни живот код Срба у 19. веку*, Београд, 2006, 165–358.

36] М. Митровић, *Новија архитектура Београда*, Београд, 1975, 55.

37] А. Кадијевић, *Момир Корунковић...*, 84–85; А. Игњатовић, *Југословенски идентитет...*, 451–467, 473–476.

38] А. Кадијевић, *Један век тражења...*, 190.

39] Видети: Б. Стојановић, *Архитектура Београда од 1944. до 1954. године*, ГМГБ, I, Београд, 1954, 189–200; К. Bogdanović, *Skulptura i beogradskoj arhitekturi*, Umetnost, 22, Београд, 1970, 113–115; Z.

Manević, *Od socrealizma do autorske arhitekture*, Tehnika, 3, Београд, 1970, 62–65; Isti, *Novija srpska arhitektura*, у: Srpska arhitektura 1900–1970, Београд, 1972, 26–28; В. Stojanović, U. Martinović, *Beograd 1945–1975*, Београд, 1978; Z. Manević, *Srpska arhitektura XX veka*, у: Arhitektura XX vijeka, Beograd–Zagreb–Mostar, 1986, 27–28; U. Martinović, *Arhitektura Srbije juče i danas*, у: 40 godina gradevinarstva SR Srbije, Београд, 1987, 35–36; I. Štraus, *Arhitektura Jugoslavije 1945–1990*, Sarajevo, 1991, 11–19; В. А. Милић, *Архитектура*, Нови Сад, 1992, 56–77; Б. Вујовић, *Београд у прошлости и садашњости*, Београд, 1994, 227; *Историја Београда* (ур. З. Антонић), Београд, 1995, 571–574; А. Milenković, *Architectura – politica ultra*, Београд, 1996, 21–30; П. Ј. Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948–1965*, Београд, 1996, 430–436; А. Кадијевић, *Један век тражења...*, 211–214; М. Поповић, *Хералдички симболи на београдским јавним здањима...*, 131–148; Ј. Krunić, *Beograd imajući biti*, Београд, 1998, 29, 38–41; А. Kadijević, *Mihajlo Mitrović. Projekti, graditeljski život, ideje*, Београд, 1999, 20–30; Исти, *Лесковац у урбанистичком извештају архитекте Ратомира Богојевића из 1953. године*, Лесковачки зборник, XXXIX, Лесковац, 1999, 209–212; *Архитектура Београда страдала у „ваздушној кампањи“ НАТО снага*, Наслеђе, II, Београд, 1999, 218; Јб. Милетић-Абрамовић, *Архитектура резиденција и вила Београда 1830–2000*, Београд, 2002, 251–257; V. Kulić, *Izgradnja Beograda u periodu socijalizma (1945–2000)*, у: 50 beogradskih arhitekata rođenih posle 1945. (ur. A. Kovenc-Vujić), Београд, 2002, 15–21; З. Маневић, *Историја српске архитектуре новијег доба*, у: Лексикон српских неимара (ур. З. Маневић), Београд, 2002, VI; Д. Манојловић, *Наговеиштај метрополе*, у: Београд шездесетих година XX века (ур. Б. Ковачевић), Београд, 2003, 78, 82, 86; М. R. Perović, *Srpska arhitektura XX veka...*, 148–209; О. Manojlović-Pintar, *Ideološko i političko u spomeničkoj arhitekturi Prvog i Drugog svetskog rata na tlu Srbije...*, 163–198; S. Maldini, *Socijalistički realizam*, у: Enciklopedija arhitekture, t. II, Београд, 2004, 424; М. Prosen, *Posleratni opus arhitekta Grigorija Samojlova*, DaNS, 49, Novi Sad, 2005, 46–48; S. G. Bogunović, *Milje*, у: Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka, t. III, Београд, 2005, 1320–1326; А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма...*, 71–372; М. Просен, *Архитекта Григорије Самојлов*, Београд, 2006, 18–19; Д. Мечанов, *Валоризација модерничке баштине на примеру стамбене архитектуре Београда од 1947. до 1967* (рукопис магистарског рада одбрањеног на Архитектонском факултету), Београд, 2006.

40] Јб. Милетић-Абрамовић, *Архитектура резиденција...*, 275–307.

41] М. Prodanović, *Stariji i lepši Beograd*, Београд, 2001; М. X. Јевтић, *Критички рефлекси*, Београд, 2004, 155–156, 172–173, 208–209; S. G. Bogunović, „Turbo“ arhitektura, у: Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka, t. III, Београд, 2005, 1443–1447.

ILLUSTRATIONS:

Fig. 1. Svetozar Ivačković

Fig. 2. Nikola Dobrović

Fig. 3. Konstantin A. Jovanović

Fig. 4. Aleksej Brkić

Summary: ALEKSANDAR KADIJEVIĆ

THE ROLE OF IDEOLOGY IN RECENT ARCHITECTURE AND ITS INTERPRETATION IN HISTORIOGRAPHY

Despite the striking popularity and growing influence of historiographic interpretations on the protection of cultural monuments, the written works have not paid due attention to all fundamental components of the researched architectural fund. This particularly refers to those less obvious ideological premises of recent architecture which are more difficult to prove; their role cannot be properly judged because of the scarceness or total absence of original data. Therefore, their historiographic interpretations are most frequently incomplete and controversial. The aim of this article is to instigate a debate on the role of ideology in recent architecture and to indicate the difficulties faced by its interpreters.

Primarily interested in the morphology and structural features of architectural works, contained in the empirically testable design processes, art historians have paid less attention to the conceptual, ethical and psychological bases of collective inclinations and individual desires in the history of architecture. Generalized evaluations about the social causality of the studied composition were rarely supported by detailed analyses of their representative–linguistic qualities. Occasional interpretations of ideological and political meanings of the realized architectural works were made reluctantly, with a fear of random excursions outside the main field into the area of social historiography and sociology. However, in the last decade of the twentieth century, under the influence of postmodernist theories in culture, such an attitude was somewhat revised and historiographers experienced a methodological turning point. Although renounced at the beginning, the semiological approach to interpretations in the history of architecture has gradually become desirable. The treatment of architecture as cultural text was initiated in structuralism, but was later diversified in post–structuralist iconographic, hermeneutic, discursive and deconstructive analyses. It has not yet been exactly proven that, in its representative segment, architecture unambiguously represents an order of conventionally recognizable signs and symbols, nor that, like a text, it communicates messages to the general public; its inferential classification as discourse with different connotation was inspired by mass „recognition“ and „measurement“ of the extra–numerical ideological substance in buildings and designs.

There is a growing interest of post–historic historiography in ideological premises of artistic creation, and it has had its effect on the interpretation of architecture. In appropriating recent methodological experiences of social history, sociology and politicology, some interpreters of architectural historiography urge selective multidisciplinary (more acceptable than the total or unselective one), and therefore the contents of their works are easily identified. Despite these emancipatory endeavours, which can be very fertile, their perspective is unavoidably limited, particularly in the judging of periods when public architecture was not subjected to a manifest political instrumentalization, or in cases when the building of private houses was not crucially inspired by ideological interests. Therefore, their interpretations are not always firmly founded, particularly those that perceive in the architecture from the late eighteenth to the end of the twentieth century only the reflections of social fermentation and deterministically see these works only as means for the transmission of political messages, a form of sophisticated conjuring of tradition, the framework of ephemeral spectacles, the proof of rulers' megalomania, the expression of a competitive boasting of the rich classes and the pragmatic servility of the architect. In other words, the interpretation that mechanically insists that ideological, political and class dimensions of architecture are crucial, or if it treats all other segments of architecture, for reasons of post–historic revisionism, as peripheral, such interpretation will unavoidably inspire historiographic particularism.

The making of an objective and comprehensive image of the nature of ideological desires of architects is a specific challenge to historiographers of different epochs. A systematic typological classification or founded valorization of the relevant historic ideologies will establish their influence on the development of architectural forms and structures. In this complex aspiration, which should be institutionally ramified and methodologically deepened, the role of impartial interpreters is of crucial importance.